

Ирон æвзаджы программæ 1–4-æм кълæстæн

Ахуырадон программæйы нумæйаг характеристикæ

Национ ахуырады сæйраг хæстæй иу у скъоладзауты алыварсыг рæзтæн бындур сæвæрын.

Царды æппæт фæзындтæ, хицæндзинаedtæ æмæ ногдзинаedtæ ахуырдаутæ хъуамæ базоной сæ мадæлон æвзаджы фæрцы.

Программæ арæзт у поликультурон ахуырады бындурыл, æххæстгонд цæуынд федералон паддзахадон ахуырадон стандарттæ.

Ирон æвзаджы урокты базонгæ уыдзысты æппæтуæрæсейон æмæ æппæтдунеон культурон хæзнатимæ. Нæ алыварсы дунеимæ зонгæдзинад арæзт цæуы ахæм фæткыл: хи райгуыраен къуым базоныны фæстæ рахизын Уæрæсейы, стæй та æппæт зæххы къорийы тыххæй зонинагтæм.

Бæрæггонд цæуынд ирон национ ахуырадон нысанта:

1. Рæзын кæнын мадæлон æвзаджы культурæ – уый у нæ рæзгæ фæлтæр хъомыл кæныны сæйраг фæрæз.

2. Мадæлон æвзаджы фæрцы скъоладзауты зонгæ кæнын дунейы æппæт культурон æмæ техникон æнтыстытимæ.

Программæ арæзт у традицион методикæйы бындурыл, фæлæ пайдагонд цæуы ног технологитæй.

Бæрæггонд дзы æрцыдысты рæзгæ ахуырады системæйы нысанта, уыдон сты:

- скъоладзауты ахуырма сразæнгæрд кæнын;
- æрмæг сын цæттæйæ дæтгæ нæу, фæлæ саразын ахæм уавæртæ, цæмæй зонындзинаedtæ райсынмæ сæхæдæг тырной;
- кусын æппæт скъоладзауты рæзтыл, куыд тыхджын, афтæ лæмæгъты дæр;
- алкæмæн дæр хъуамæ лæвæрд цæуа, йæ бон цас у, уыйас – йæхи цæстæнгас, йæ зонындзинаedtæ равдисын йæ бон куыд уа, йæхæдæг хатдзæгтæ кæнынмæ куыд арæхса, афтæ;
- дæттын, скъоладзауты (суанг тыхджынты дæр) бæстон ахъуыды кæнын цы хæслæвæрдтыл бахъæудзæн, ахæмтæ; сæ бон сæ сæххæст кæнын куы нæ уа, уæддæр сыл хъуыды кæндзысты, стæй сæ ахуыргæнагджы æххуысæй базондзысты.

Ахуырады фæрæзтæй иу у алгоритм. Уый у æрмæг æнцондæр, бæстондæр, арфдæр, кæрæдзийы фæдыл раст фæткыл æвæрдæй бацамоныны мадзал. Алгоритмы фæрцы бæлвырд æрфыссæн ис æвзаджы æппæт фæрстытæ къæпхæнгай, æнцонай: ахуырдауты æфтауы сфæлдыстадон хуызы хъуыды кæныныл, бæлвырд куысты хуызтæн раст дзуапп ссарыныл, хъæугæ хатдзæгтæм æрцæуыныл.

Кæстæр кълæсты скъоладзауты рæзтыл кусын амонь, цы зонындзинаedtæ райстой, уыдонæй алы уавæрты пайда кæнын зонын, бæлвырд зонындзинаedtæ хибарæй агурын, рæдыд цæмæн æрцыд, уый сбæрæг кæнын æмæ йæ сраст кæнын, æрмæджытæ кæрæдзиуыл барынмæ арæхсын æмæ сын сæ хицæндзинаedtæ иртасын.

Программæйы домæнтæм гæсгæ, ирон æвза г ахуыргæнгæйæ, урочы æвæрд цæуы ахæм хæстæ:

1. Æрмæг амонь алыхуызон цымыдисаг дидактикон æрмæджы руаджы, грамматикон, сфæлдыстадон хъæзтыты фæрцы.

2. Грамматикон æрмæг амонь лексикон æрмæджы фæрцы.

3. Мадæлон æвзагмæ цымыдисдзинад æвзæрын кæнын.

4. Скъоладзауты цæттæ кæнын уæлдæр кълæсты зындæр æмæ вазыгджындæр æрмæг ахуыр кæнынмæ.

5. Бæлвырд зонындзинæдтæ дæтгæйæ, урочы кусын скъоладзауты иумæйаг рæзтыл; рæзын сын кæнын сæ логикон æмæ сфæлдыстадон хъуыдыкæнынад; хъæздыг кæнын сæ дзырдуатон сконд;

6. Рæзын кæнын скъоладзауты коммуникативон арæхстдзинæдтæ, цæмæй сæ хъуыдытæ æнцонæй сæ бон дзурын уа, цæмæй архайой бæлвырд раныхæсты, цæмæй искæйы сцымыдис кæной сæ ныхасмæ хъусынмæ, цæмæй сæ раныхæстæн хъæугæ кæронбæттæн скæнын сæ бон уа; кусын ахуырдауты раст хъомыл кæныны фарстатыл.

Ацы нысанта æмæ хæстыл куыст цæуы уыцы иу урочы, кæрæдзийæ сын хицæн кæнæн нæй.

Ног федералон ахуырадон стандарттæ хынцгæйæ, программæ домæ:

- урок методикон æмæ логикон æгъдауæй раст аразын;
- педагогон фæрæзтæй эффективонæй пайда кæнын;
- наукайы ног æнтыстытæй пайда кæнын;
- урок бæлвырд ахуырадон - хъомыладон процессы бындурыл аразын;
- скъоладзаутæн саразын бæлвырд уавæртæ сæ курдиат æххæстæй паргом кæнынæн;
- æндæр предметимæ баст æрмæгæй пайда кæнын;
- ног æрмæг амонгæйæ æнцой кæнын рацыд æрмæгыл;
- хынцын скъоладзауты рæзты æмвæзад æмæ психологон хицæндзинæдтæ;
- æрмæг хъуамæ дзуапп дæтта, царды цы ногдзинæдтæ æмæ ивддзинæдтæ цæуы, уыдонæн.

Райдайæн скъола бындур æвæры скъоладзауты зонындзинæдтæн æвзагæй, литературон кæсынадæй, ныхасы культурæйæ, хъомыладæй. Скъоладзаутæ разæнгард кæнынц ахуырмæ, куыстмæ, рæзы сæ хибарæй хъуыдыкæнынад.

Мадæлон æвзаджы ахадзындзинад стыр у, уымæн æмæ йæ бындурыл æнцондæр у, иронау цы предметтæ цæуынц, уыдон ахуыр кæнын, уымæй уæлдай, скъоладзаутæ базонынц, мадæлон æвзаг кæрæдзиимæ ныхас кæныны сæйраг фæрæз кæй у, уый.

Ирон æвзаг цымыдисаг æрмæджы бындурыл ахуыргæнгæйæ, скъоладзаутæм сæвæры сæрыстырдзинад сæ мадæлон æвзагмæ; тырнындзинад йæ базонынмæ. Бамбарынц, раст дзургæ æмæ фысгæ ныхас кæй у адæймаджы иумæйаг культурæ æвдисæг.

Райдайæн кълæсты скъоладзаутæ хуымæтæг хуызы базонгæ вæййынц литературон æвзаджы нормæтимæ, ныхасы этикетимæ; рæзынц сæ коммуникативон арæхстдзинæдтæ.

1–4-æм кълæсты программæйы амынд сты ирон æвзаг ахуыр кæныны ахæм хæстæ:

- скъоладзауты ахуыр кæнын лæмбынæг хъусын, раст дзурын, кæсын æмæ фыссын;
- фонетикæ, лексикæ, дзырдарæзт, морфологи æмæ синтаксисы тыххæй зонындзинæдтæн бындур æвæрын;
- скъолайы агъоммæ скъоладзаутæм æвзаджы тыххæй цы хуымæтæг æмбарынад уыдис, уый сын, грамматикайы æгъдауттыл æнцойгæнгæйæ, амонын, куыд бæлвырд системæ;
- каллиграфийыл ахуыр кæнын;
- растфыссынад, растдзурынад æмæ пунктуацийæ хуымæтæг зонындзинæдтæ дæттын;
- скъоладзауты дзырдуат хъæздыг кæнын;
- скъоладзауты фæлтæрын сæ хъуыдытæ бæлвырд æмæ аив дзурыныл.

Программæйы æвзаджы æрмæг лæвæрд у æнцондæрæй зындæрмæ, хуымæтæгдæрæй вазыгджындæрмæ хизыны принциптæм гæсгæ; æвзагæй ног зонындзинæдтæ лæвæрд цæуынц, раздæр цы базыдтой, ууыл æнцойгæнгæйæ.

Æвзаджы алы хæйттæ: фонетикæ, лексикæ, дзырдарæст, морфологи, синтаксис – кæрæдзиуыл æнгом баст кæй сты, уымæ гæсгæ алы къласы дæр ахуыргонд цæуынц бæлвырд системæмæ гæсгæ.

Райдайæн кълæсты скъоладзаутæ базонынц мыртæ æмæ дамгъæты сæйраг миниуджытæ; лексикон-грамматикон къордты (ныхасы хæйтты) грамматикон категориты тыххæй хуымæтæг зонинагтæ; сæ хицæндзинæдтæ; дзырдты арæст; раст дзурын æмæ раст фыссыны литературон нормæтæ. Синтаксисæй дæр райсынц хуымæтæг, фæлæ бæлвырд зонындзинæдтæ.

Цæмæй скъоладзауты хъуыдыкæнынад рæза, уый тыххæй практикон ахуырты рæстæг, стæй, ног теоретикон æрмæг амонгæйæ, хъæуы проблемон методæй пайда кæнын. Уый фæрцы ахуыргæнинагтæ архайдзысты хи хатдзæгтæ кæнын грамматикон фæзындты тыххæй.

Ахуыргæнæг йæ хъус хъуамæ дара, скъоладзаутæ ног грамматикон æмбарынад кæнæ раиртæст куыд бамбæрстой æмæ сæ пайда кæнын куыд зонынц, уымæ.

1–4-æм кълæсты ирон æвзаг ахуыр кæныны сæйраг хæстæй иу у раст æмæ сыгъдæг фыссыныл ахуыр кæнын, уымæ гæсгæ ацы куыстæн 1-аг къласы кæрон æмæ 2-аг къласы хъуамæ алы къуыри дæр лæвæрд цæуа сæрмагонд урок.

Сыгъдæгфыссынадæн лæвæрд фæлтæрæнтæ хъуамæ баст уой, урочы цы грамматикон æрмæг ахуыргонд цæуы, уымæ; сæ растфыссынад зын бахъуыдыгæнæн кæмæн у, ахæм дзырдтимæ, вазыгджын æрмæгимæ. Дамгъæты растфыссынад æмæ сыгъдæгфыссынадыл куыст цæуы иумæ.

Ахуыргæнæг хъуамæ йæ хъус дара, скъоладзаутæ куыд бадынц, ручкæйыл куыд хæцынц, сæ тетрадтæ куыд æвæрд сты, уымæ. Хъуамæ алы скъоладзаумæ дæр куыст цæуа хибарæй, цæмæй алкæмæн дæр йæ фысты алыхуызон аиппытæ афойнадыл амынд цæуой.

Урокты скъоладзаутæн иумæйаг куысты хуызтæй уæлдай дæттæн ис хибарæй куыстытæ дæр. Ахæм урокты мидис бæрæггонд цæуы, программæйы алы къласæн дæр цы амындтытæ лæвæрд цæуы, уыдонæй.

Ирон æвзаджы программæйы структурæ

Райдайæн кълæсты ахуырадон программæ арæст у æртæ мидисджын хайæ: **«Æвзаджы системæ», «Растфыссынад», «Ныхасы рæзтыл куыст».**

Алы хайæн дæр ис йæхи ахуыры объект.

«Æвзаджы системæ» ахуыр кæны æвзаджы иуæгтæ: *«Мыртæ æмæ дамгъæтæ», «Дзырд», «Хъуыдыйад».* **«Ныхасы рæзтыл куыст».**

Мыртæ æмæ дамгъæтæ. Мыртæ æмæ дамгъæты тыххæй фыццаг зонындзинæдтæ скъоладзаутæ райсынц 1-аг къласы. Фыссыны æгъдауттæ ахуыргæнгæйæ, скъоладзаутæ фæцалх вæййынц нихасы мыртæ хъусын æмæ дзурыныл, кæрæдзийæ сæ хицæн кæныныл. Базонынц хъæлæсон æмæ æмхъæлæсон мыртæ, сæ хицæндзинæдтæ, цавдон æмæ æнæцавдон хъæлæсонтæ, зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ.

Ацы куысты хуызтæ кæнын хъæуы фыццаг къласæй цыппæрæммæ. Скъоладзаутæ хъуамæ базоней, дзырдтæ мыртæй арæст кæй сты, мыртæ дзургæ æмæ хъусгæ кæй кæнæм; фысгæйæ мыртæ дамгъæтæй нысангонд кæй цæуынц. Тынг ахсджиаг у, цæмæй скъоладзаутæ базоней, дзырды иу мыр æндæрæй ивгæйæ, дзырдæн йæ нысаниуæг дæр кæй айвы, уый. Базоней, дамгъæ у дыууæ мыры кæй амоны (*хъæлæсон æмæ æмхъæлæсон*). Ахадгæ куыст у дзырдтæн мырон-дамгъон æвзæрст кæнын.

1-аг æмæ 2-аг кълæсты бындур æвæрд цæуы мыртæ æмæ дамгъæтæ раст дзурыны æмæ фыссыны куыстæн. Уæлдæр кълæсты ацы куыст хъæуы бæстондæр æмæ уæрæхдæр кæнын: вазыгджындæр æрмæгæй пайдагæнгæйæ, скъоладзауты зонгæ кæнын хъæуы хъæлæсонтæ æмæ æмхъæлæсонты классификацимæ. Амонын ирон æмæ дыгурон æвзæгты иуæй-иу фонетикон хицæндзинæдтæ.

Дзырд. Райдайæн кълæсты æвзаджы урокты дзырд æвзæрст цæуы куыд лексикон æмæ грамматикон иуæг. Цæмæй скъоладзаутæ дзырдтæ раст фыссой, уый тыххæй сын хъуамæ зоной сæ лексикон нысаниуджытæ (*æмбæрста* – *æмбарын*-æй, *æмбæрзта* – *æмбæрзын*-æй).

Дзырдыл куыст цæуы æвзаджы æппæт æрмæг ахуыргæнгæйæ дæр:

– фонетикæ ахуыргæнгæйæ скъоладзаутæн амынд цæуы – мыртæ æмæ дамгъæтæ уымæн хъæуынц, цæмæй сæ аразæм дзырдтæ;

– морфологи ахуыргæнгæйæ загъд æрцæуы – ныхасы хæйттæ сты ахæм дзырдтæ, кæцытæ нысан кæнынц предметтæ, архæйдтытæ, æууæлтæ æ.а.д.;

– синтаксис ахуыргæнгæйæ амынд цæуы – хъуыдыйæдтæ, дзырdbæстытæ арæзт сты дзырдтæй, дзырдты æхсæн ис бæлвырд бастдзинæдтæ.

Сæ зонындзинæдтæ сын фидар кæнын хъæуы дзырдуатон куысты фæрцы. Хъуамæ ахуыргæнæг пайда кæна дзырдты нысаниуæг амоныны алыхуызон мадзæлттæй.

Дзырдуатон куысты фæрцы скъоладзаутæ базонынц, дзырдтæ кæй аразынц синонимон, антонимон, омонимон къордтæ, дзырдтæн кæй ис комкоммæ æмæ ахæсгæ нысаниуджытæ.

Дзырдтæ предметтæ, фæзындтæ, æмбарынаæдтæ, æууæлтæ æмæ архæйдтыты нæмттæ кæй нысан кæнынц, уый скъоладзаутæ базонынц фæлтæрæнты æрмæгæй æмæ æндæр уæлæмхасæн хæслæвæрдты фæрцы.

Скъоладзаутæ ахуыр кæнынц дзырдуатæй хъæугæ дзырдтæ исыныл, сæ хъуыдытæ бæлвырд æмæ аив дзурыныл.

Райдайæн кълæстæй фæстæмæ амонын хъæуы ирон æмæ дыгурон æвзæгты иуæй-иу лексикон хицæндзинæдтæ.

Дзырдуатон фæлтæрæнтæ æххæстгонд цæуынц алыхуызон грамматикон-орфографион æрмæг ахуыр кæныны рæстæг.

1-аг къласы скъоладзаутæ базонынц дзырдтæ сæ фæрстытæм гæсгæ иртасын. Амынд сын цæуы, ирон æвзаджы фарст *чи?* æрмæст адæймаджы ном нысангæнæг дзырдтæм лæвæрд кæй цæуы.

Ахуыргæнæг бацамоны æмæ пайда кæны ахæм грамматикон æмбарынаæдтæй: «предмет», «предметы æууæл», «предметы архайд». Уæлдæр кълæсты ацы æмбарынаæдты бындурыл скъоладзаутæ базонынц терминтæ: *номдар*, *миногон*, *мивдисæг*.

Дзырды хæйттæ ахуыр кæнын райдайынц 3-аг къласы. Дзырдарæзт ахуыр кæнынаен ис стыр ахадындзинад: æххуыс у зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонты растфыссынадыл кусынаен, уидаджы дызæрдыггаг æмхъæлæсонты растфыссынад базонынаен. Скъоладзаутæ базонгæ вæййынц грамматикон æмбарынаæдтимæ: «*уидаг*», «*разæфтуан*», «*фæсæфтуан*», «*кæрон*», «*бындур*», стæй аразгæ дзырдты растфыссынадимæ.

4-æм къласы дзырды хæйтты тыххæй зонындзинæдтæ скъоладзаутæ ныффидар кæнынц, ныхасы хæйттæ куы фæахуыр кæнынц, уæд.

Ныхасы хæйттæ ахуыргæнгæйæ, скъоладзауты бахъæуы ахæм зонындзинæдтæ: дзырды хæйттæ æмæ дзырдарæзты амæлттæ, дзырдты алыхуызон лексикон нысаниуджытæ, дзырдтæ кæрæдзиимæ бастдзинады фæтк æмæ сæ бынат хъуыдыйады.

Райдайæн кълæсты скъоладзаутæ ахуыр кæнынц предметтæ, æууæлтæ, архæйдтытæ амонæг дзырдтæй тематикон къордтæ аразын.

Æппæт кълæсты дæр, дзырдты арæзт æмæ ныхасы хæйттæ ахуыргæнгæйæ, лæвæрд цæуы лексикон фæлтæрæнтæ. Уый фæрцы скъоладзаутæ бæрæг кæнынц дзырдты

алыхуызон нысаниуджытæ; сæ хъуыдытæ бæлвырдæй дзырынц, хъæугæ дзырдтæ агурынц, дзырдæн æндæр дзырдтимæ йæ ахастдзинадтæ бæрæг кæнынц.

Хъуыдыйад. Райдайæн кълæсты скъоладзаутæ базонгæ вæййынц текстимæ. Арæхсынц текст хъуыдыйæдтыл (хæйттыл) дих кæнын, хъуыдыйæдтæ сæ арæзтмæ гæсгæ иртасын, хъуыдыйады уæнгтæ бæрæг кæнын, хъуыдыйады дзырдты бастдзинадтæ иртасын, хъуыдыйад дзырdbæстытыл дих кæнын æмæ дзырдты рæнхъæвæрд амонын.

Фидаргонд цæуынц хъуыдыйады сæйраг бæрæггæнæнтæ: хъуыдыйад арæзт у дзырдтæй, æвдисы æххæст хъуыды, дзырдтæ хъуыдыйады баст сты сæ нысаниуджытæм гæсгæ, алы хъуыдыйад дæр загъд цæуы бæлвырд хъæлæсы уагæй, хъуыдыйады иу дзырдæй иннæмæ ис фарст раттæн.

Скъоладзаутæ зонгæ кæнынц таурæгъон, фарстон, разæнгардгæнæн æмæ хъæрон хъуыдыйæдтимæ æмæ сæ интонацион арæзтимæ. Ахуыр кæнынц хъуыдыйæдтæ аразын, орфографион æмæ пунктуацион æгъдаутгæ хынцгæйæ: фыццаг дзырд стыр дамгъæйæ фыссын, хъуыдыйады кæрон стъæлф, фарсты æмæ хъæры нысæнттæ æвæрын.

Скъоладзаутæ бæстондæр базонынц терминтæ «*сæйрат*» æмæ «*зæгъинаг*»-ы мидис, райсынц иумæйаг зонындзинадтæ фæрссаг уæнгты тыххæй.

4-æм къласы скъоладзаутæ ахуыр кæнынц хъуыдыйады æмхуызон уæнгтæ, вазыгджын хъуыдыйæдтæ, комкоммæ ныхас æмæ сидæн, сæ интонацион арæзт, æрхæцæн нысæнтты æвæрынад.

Хъуыдыйады тыххæй зонындзинадтæ иу къласæй иннæмæ кæнынц вазыгджындæр, зындæр; скъоладзаутæн фылдæр æрмæг лæвæрд цæуы хибарæй кусынæн; алыхуызон схемæтæм гæсгæ хъуыдыйæдтæ аразына.

«**Растфыссынады**»-ы блоки нысан у райдайæн кълæсты скъоладзаутæн бацамонын æмæ ныффидар кæнын раст, æнæ рæдыдæй фыссыны арæхстдзинадтæ, орфограммæтæ бахъуыды кæнын

Фæлтæрæнтæ æххæст кæнын хъæуы, дзырдты растфыссынадыл кусгæйæ: дзырдуютон-орфографион диктантгæ; ахуыргæнæджы кастмæ хъусгæйæ, цы бахъуыды кодтой, уый фыссын; чиныгæй сфыст æ. а. д.

Зонындзинадтæ бæрæг кæнын сæйраг фысгæ куысты хуызтæ сты: контролон сфыст, диктантгæ грамматикон хæслæвæрдтимæ, изложенитæ, алыхуызон сфæлдыстадон куыстытæ.

Дзырдуютон диктанты дзырдты нымæц вæййы:

1 къласы: 5 – 7; 2 къласы: 8 – 10; 3 къласы: 10 – 12; 4 къласы: 12 – 15.

Контролон диктанты дзырдты нымæц хъуамæ уа:

1 къласы: 8 – 10 дзырды ахуыры азы фыццаг æмбис; 15 – 18 – афæдзы кæрон. 2 къласы: 25 – 30 дзырды ахуыры азы фыццаг æмбис; 35 – 45 – афæдзы кæрон. 3 къласы: 40 – 45 дзырды ахуыры азы фыццаг æмбис; 50 – 60 – афæдзы кæрон. 4 къласы: 65 – 70 дзырды ахуыры азы фыццаг æмбис; 75 – 80 – ахуыры азы кæрон.

Изложениты тексты дзырдты нымæц алы къласы дæр вæййы 15 – 20 дзырдæй фылдæр.

Ныхасы рæзтыл куыст. Ирон æвзаджы урокты сæйрагдæр нысæнтæй иу у скъоладзауты нихасы рæзтыл кусын. Ардæм хауы скъоладзауты нихасы хъæд аивдæр æмæ рæсугъддæр кæнын, сæ дзырдуют хъæздыг кæнын, сæ нихасы культурæ, сфæлдыстадон æмæ логикон хъуыдыкæнынад рæзын кæнын. Æвзаг ахуыр кæнын нысан ис уый мидæг, цæмæй, алывæрсыгæй йæ сахуыр кæнгæйæ, ахуырдаутæ арæхсой сæ хъуыдытæ æнцонæй зæгъынмæ: цæмæй сæ, чи сæм хъусы, уый æнцонæй æмбара, ма сæ тыхса, сæ нихас уа аив æмæ цымыдисаг. Æрмæг бацамонынæн пайда кæнын хъæуы бæрзонд, чиныгон стилæй фыст аив литературон уацмыстæй, кæнæ уыдонæй скъуыддзæгтæ, сæ мидис уа актуалон, баст уа царды æцæгдзинадимæ.

Грамматикон зонындзинадтæ æрмæстдæр уæд уыдзысты æмбæрстгонд æмæ бæстон, скъоладзаутæ сæ дзургæ æмæ фысгæ ныхасы, се сфæлдыстадон куыстыты куы пайда кæной.

Ныхасы рæзтыл кусынаен лæвæрд цæуы изложенитæ æмæ сочиненитæ; архайын хъæуы ууыл, цæмæй сæ тексттæ уой, бæлвырд мидис кæмæн ис, царды алыхуызон цаутæ æвдыст кæм цæуынц, ахæмтæ. Фыссæн ис сывæллæттæн сæхи цардæй ист хабæртты тыххæй, фыстæг, уацхъуыд, хъусынгæнинагтæ; агъуысты, уарзон хъазæны, цæрагойы æрфыссын.

Ныхасы рæзтыл куысты хуызтæ ма сты: ахуыргæнæджы фæрстытæн раст, аив дзуæппытæ дæттын; зонгæ аргъау кæнæ цыбыр радзырд текстмæ хæстæг, йæ хæйттæ йын нæ хæццæ кæнгæйæ, дзурын (кæнæ ахуыргæнæджы фæрстытæм гæсгæ дзурын); иу нывмæ кæнæ цалдæр нывмæ гæсгæ хъуыдыйæдтæ кæнæ радзырд хъуыды кæнын; хъуыдыйæдтæ кæнæ текст бакæсгæйæ, фæрстытæн дзуæппытæ дæттын, дзургæйæ дæр æмæ фысгæйæ дæр.

Ныхасы рæзтыл куысты стыр ахадындзинад ис текстæн. Скъоладзаутæ хъуамæ зоной тексты мидис æвзарын, хицæн хæйттыл æй дих кæнын, текстæн райдайæн кæнæ кæрон фыссын, текстæн сæргонд хъуыды кæнын; лексикон раиртæст ын кæнын. Скъоладзауты ныхас хъуамæ дзуапп дæтта литературон æвзаджы нормæтæн.

Скъоладзаутæн амынд цæуынц хи хорз дарыны æгъдæуттæ царды алы уавæрты дæр.

Алы урочы дæр скъоладзаутæ хъуамæ базоней 4 – 5 ног дзырды, уый фæстæ иннæ урокты уыцы дзырдтæ фæлхатгонд цæуой алыхуызон куысты хуызты æмæ фæлтæраенты, цæмæй сæ скъоладзаутæ хуыздæр бахъуыды кæной.

Скъоладзауты ныхасы рæзтыл кусынаен программæйы бæрæггонд цæуы ныхасы темæтæ (уыдоны бындурыл амынд цæуынц æвзаджы темæтæ)

1-аг кълас:

«Мæ райгуыраен бæстæ - Ирыстон». «Мæ бинонтæ». «Афæдзы афонтæ». «Хи дарыны æгъдæуттæ». Рубрикæ «Уазæгуаты нæ фыдæлтæм».

2-аг кълас:

«Скъола». «Сæрды мысинагтæ». «Фæззæг». «Æгъдау – царды бындур». «Зымæджы нывтæ». «Куыст – царды цин». «Мæргътæ æмæ цæрагойтæ – нæ хæларттæ». «Уалдзæг». «Кæм райгуырдтæн, мæхи кæм базыдтон». «Ахъуыды кæн, базон» (хъæлдзæг радзырдтæ, уыцы-уыцитæ, хынцинагтæ)

3-аг кълас:

«Хæрзбон зæгъæм сæрдæн, æгас цæуæд ног ахуыры аз». «Сыгъзæрин фæззæг Аланийы». «Фæллой кæм уа, фарн дæр уым ис». «Хæрзæгъдау, хæлардзинад, æууæнк – адæймагæн кадгæнаг миниуджытæ». «Адæмæн зæхх у сæ дарæг». «Мадаелон æвзаг мады ад кæны». «Бинонтæ». «Зымæджы нывтæ». «Хъахъхъæн дæ æнæнидзинад». «Уæларвон тыгъдад». «Æрдзы фæзынтæ, æрдзы ивæнтæ». «Мæргъты цардæй». «Цæрагойты цардæй». «Сырды цардæй». «Æрцыд, ныллæууыд уалдзæг». «Кæмæй у сæрыстыр Ирыстон?» «Адæмон сфæлдыстад». «Нæ уарзон Райгуыраен бæстæ – Уæрæсе». «Мæ райгуыраен бæстæ – Алани». «Дзæуджыхъæу – Ирыстоны сæйраг сахар». «Хъæууон царды нывтæй». «Уæлахизы бон».

4-æм кълас

«Ног ахуыры аз». «Сæрды улаæфæн бонтæ». «Æрдз хъахъхъæнын – алкаей хæс дæр». «Адаеймаг æгъдауæй фидауы». «Æрцыд та нæм бæркадджын фæззæг». «Нæ алфамбылай æрдз». «Зымæгон æрдз». «Æрдз не сфæлдисæг, зæхх нæ дарæг». «Цæрагойты миниуджытæ». «Æрдз æмæ цæрагойтæ». «Уалдзæг». «Алцы зонын дæр хорз у». «Зивæджы мад магуыр у».

Райдайæн кълæсты ирон æвзаджы урокты бынат ахуырадон процессы:

1-аг къласы ирон æвзаг ахуыр кæнынаен къуыри лæвæрд цæуы 3 сахаты, æдæппæт - 96;

2 – 4-æм кълæсты къуыри – 1,5 сахаты, æдæппæт – 51 сах. (æдæппæт – 249 сах.)

Программæйы мидис

1-аг-кълас

Абетæ ахуыр кæнын, кæсын æмæ фыссын,

ныхасы рæзтыл куыст

(къуыри – 3 сах., æдæппæт – 96 сах.)

Райдайæн скъолайы абетæ ахуыр кæныны сæйраг нысанта сты:

- сывæллæтты лæмбынаг хъусын æмæ иронау раст дзурын ахуыр кæнын;
- кæрæдзиуыл баст ныхасы хуызты руаджы сæ фæлтæрын хъусын æмæ дзурыныл, кæсын æмæ фыссыныл;
- сабиты ахуыр кæнын сæ ныхасы ирон æвзагæй пайда кæнын;
- парахат кæнын сабиты активон æмæ пассивон дзырдурат, æмбарын сын кæнын грамматикон æрмæджы арæст;
- рæзын кæнын сабитæн сæ иумæйаг арæхстдзинадтæ æмæ фæлтæрддзинад чиныг æмæ текстимæ кусынаен (сæйраг хъуыды хицæн кæнын, æххуысгæнæг дзырдтæ агурын, фæрстыгæн дзуапп дæттын).

Абетæ ахуыр кæныны рæстæг дих кæны 3 хайыл:

1. Бацæттæгæнаен рæстæг;
2. Дамгъатæ ахуыр кæныны, кæсын æмæ фыссыны рæстæг;
3. Ирон æвзаг æмæ кæсын.

Бацæттæгæнаен рæстæг (9 сах.)

Бацæттæгæнаен рæстæджы сæйраг нысанта сты: скъоладзаутæн рæзын кæнын сæ фонематикон хъусынад, ахуыр сæ кæнын раст артикуляцийыл, кусын скъоладзауты ныхасы рæзтыл, хъусын æмæ æмбарыныл (аудировани), дзурыныл (монологон æмæ диалогон ныхасыл).

Скъоладзаутæ фæлтæрынц ахуыргæнæгмæ хъусын, йæ амындтæ йын æмбарын æмæ æнæ искаей æххуысæй хъуыды кæнын. Зонгæ кæнынц сæ алыварс царды æнцондæр æмбарæн цаутимæ æмæ æрдзы фæзындтимæ.

Ахуырдаутæ ахуыр кæнынц нывтæм гæсгæ дзырдтæ æвзарын, дзырдæн кæнæ хъуыдыйадæн схемæ кæнын (амонын хъæлæсон мыртæ, уæнгты нымæц, цавд), хъуыдыйæдтæ æмæ чысыл радзырдтæ хъуыды кæнын.

Бацæттæгæнаен рæстæг сывæллæттæ зонгæ кæнынц, программæмæ гæсгæ сын цы цыбыр зонинагтæ лæвæрд цæуы, уыдонимæ: скъоладзауы æгъдауттæ, ахуыргæнаен дзауматæ æмæ афæдзы афонтæ, дыууыны онг нымæд, хæдзарон фос æмæ хъæддаг сырды нæмттæ. Чысыл æмдзæвгæтæ зæрдывæрдæй ахуыр кæнын, аргъæуттæ кæсын.

Сывæллæттæ зонгæ кæнынц ахæм æмбарынадтимæ (практикон æгъдауæй):

1. Цы у ныхас (дзургæ æмæ фысгæ ныхас) – иумæйаг æмбарынад.
2. Ныхас хъуыдыйæдтыл дих кæнын.

3. Хъуыдыйад.
4. Хъуыдыйад æмæ дзырд.
5. Хъуыдыйад дзырдтыл дих кæнын схемæты руаджы.
6. Дзырд. Уæнг. Цавд. Мыр.
7. Дзырд. Дзырды уæнгты нымæц.
8. Цавд. Цавдон æмæ æнæцавдон уæнгтæ.
9. Дзырдæй мыр хицæн кæнын.
10. Хъæлæсон æмæ æмхъæлæсон мыртæ.
11. Дзырдаен мырон-уæнгон æвзæрст кæнын.

Сывæллæттæн амонин хъæуы фыссыны æгъдауттæ: фысгæйæ раст бадын, тетрад партæйыл раст æвæрын. Базонгæ сæ кæнын къухфыстытимæ: къухфысты цъар, къухфысты сыфтæ, фарс, рæнхъ, къухфысты хæххытимæ, кърандас æмæ ручкаимæ, уыдонæй куыд пайда кæнын хъæуы, уымæ.

Фыссыны фæлтаæрæнтæ кæнын, исты нывæфтыдтæгæнгæйæ дæр (ныв кæнын, лыстæг хæххытæ кæнын алырдæм, контурмæ гæсгæ хахх кæнын, дамгъæты хæйттæ фыссын), цæмæй къух æмæ къухы æнгуылдзтæ фыссынмæ сфæлтаæрой, уый тыххæй.

Ахæм фæлтаæрæнтæ сабиты цæттæ кæнынц фыссынмæ: ахуыр кæнынц ручкайыл хæцын; партæйыл раст бадын æмæ дамгъæйы хæйттæ фыссын.

Скъоладзаутæ фыссын æмæ кæсын ахуыр кæнынц уыцы иу урочы 15-20 минуты дæргъы. Фыссын æмæ кæсыны уроктæ арæст цæуынц иу темæмæ гæсгæ.

Фыссыны уроктæ арæст цæуынц, аналитикон-синтетикон методæй пайдагæнгæйæ. Скъоладзаутæ райдайынц дамгъæты хæйттæ фыссын, цæмæй сын фæстæдæр дамгъæтæ æмæ уæнгтæ æнцон фыссæн уа. Базонын хъæуы дзырдтæ схемæмæ гæсгæ фыссын.

Скъоладзаутæ хъуамæ базоней дамгъæтæ фыссын, дзырдтæн мырон раиртæст кæнын, къухæй фыст дзырдтæ уæнггай фыссын, дамгъæтæ кæрæдзиуыл бæттын. Хъуыдыйæдтæ фысгæйæ, дзырдты дамгъæтæ кæрæдзийы фæстæ раст æвæрын зонын, растфыссынадæн рагацау хорз бындур сæвæрыны тыххæй фæлтаæрæнтæ кæнын.

Сæ мыртæ дамгъæтæй кæмæн нæ хицæн кæнынц, ахæм дзырдтæй конд цыбыр хъуыдыйæдтæй диктант фыссын (ахуыры азы кæронмæ æввахс); сабитæ цы ныфффыссой, уый хъуамæ кæсын дæр зоной.

Скъоладзаутæ базонынц стыр дамгъæ фыссын хъуыдыйады райдайæны, адæймæгты æмæ фосыл æвæрд нæмтты; хъуыдыйады кæрон стъæлф, фарсты æмæ хъæры нысæнттæ æвæрын. Антонимтæ, синонимтæ, бирæнысаниуæгон дзырдтæ кæрæдзийæ иртасын.

Сабитæ хъуамæ базоней раст æмæ рæсугъд фыссын. Сæ хæс у дзырдтæн æмæ хъуыдыйæдтæн ахуыргæнæджы æххуысæй уæнгон-мырон æвзæрст кæнын. Хъуамæ сахуыр уой къухфыст кæнæ чиныджы мыхуыргонд текст рафыссын.

Дамгъæтæ ахуыр кæнын, кæсын æмæ фыссын (63 сах.)

Скъоладзаутæ хъуамæ базоней хъæлæсон æмæ æмхъæлæсон мыртæ кæрæдзийæ иртасын, дзырдтæн уæнгон-мырон анализ кæнын, сæ мырты нымæц сын бæлвырд кæнын. Цавдон уæнг ссарын, дамгъæтæ æмæ уæнгтæй дзырдтæ аразын. Уæнггай æнæкъуылымппыйæ раст æмæ æмбаргæ кастыл фæлтаæрæнтæ кæнын. Хъæлæсы уагмæ гæсгæ цыбыр хъуыдыйæдтæ æмæ тексттæ (25-30 дзырды иу минутмæ) раст кæсын.

Кæсыныл ахуыр кæнын райдайынц тыхджын, æмхуызон чи хъуысы, ахæм хъæлæсонтæ æмæ æмхъæлæсонтæй. Сындæггай, иу этапæй иннæмæ дзырдтæ кæнынц вазыгджындæр, фæзыны дзы æмхъæлæсонты фембæлд, мыртæ æмæ дамгъæты хицæндзинæдтæ. Аив æмæ раст кæсына æххуыс у хъуыдыйæдтæн æмæ дзырдтæн схемæтæ аразын, дзырдбыдтæ, ребустæ кæнын, логикон хæслæвæрдтæ, дзырдтæ цæджындзгай кæсын, вазыгджындæр сæ кæнгæйæ. Абеты æрмæг сабиты зонгæ кæны дзургæ ныхасы алыхуызон формæтимæ.

Дамгъатæ амоньны фæтк бæрæггонд цæуы, ныхасы куыд арæх æмбæлынц, уымæ гæсгæ.

Дамгъатæ ахуыр кæныны рæстæг куыст цæуы ууыл, цæмæй скъоладзаутæ базонæй кæсын æмæ фыссын, ныхасы мыртæ хъусын æмæ дзурын, мыртæ цы дамгъатæй амынд сты, уыдон кæсын æмæ фыссын, чысыл æнцонæмбарæн текст хъæрæй уæнггай кæсын. Цы текст бакæсой, уымæй ахуыргæнæджы фæрстытæн хъуамæ дзуæппытæ дæттын зоной.

Фыццагæм къласы кæсын ахуыр кæныны куыст дæр арæст цæуы мырон аналитикон-синтетикон методмæ гæсгæ. Хъусгæйæ, ныхасы мыртæн иртасын сæ алыхуызондзинад (хъæлæсон у æви æмхъæлæсон, зылангон æви æзылангон, хуымæтæг æви дываргонд). Ахæм методæй кусгæйæ, сывæллæттæм цыбыр рæстæгмæ фæзыны тагъд, æмбаргæ касты æмæ раст фыссын фæлтæрддзинад.

Дамгъатæ ахуыр кæныны рæстæг архайын хъæуы, цæмæй сывæллæттæ кæсой дамгъæгай нæ, фæлæ уæнггай. Уæнггай кæсгæйæ, скъоладзаутæ тагъддæр базондзысты раст æмæ æнæкъуылымпыйæ кæсын.

Фысгæйæ, арæхдæр кæнын хъæуы дзырдтæн уæнгон-мырон анализ, цæмæй сывæллæттæ дамгъæ цух ма фыссой, иу дамгъæ æндæрæй ма ивой. Пайда кæнын хъæуы уæнгтæй дзырдтæ аразыны хъæзтытæй. Уый фæстæ сывæллæттæ рахизынц уæнггай кастæй æнæхъæн дзырдтæ кæсынмæ. Ацы куыстытæй ахсджиагдæр у къухфыст текст кæсын базонь. Чиныджы кæсгæйæ, сывæллæттæ ахуыр кæнынц фыссын дæр.

Ахуырдауты ахуыр кæнын хъæуы фæйнагæй æмæ чиныгæй æнæхъæн дзырдтæ æмæ цыбыр хъуыдыйæдтæ рафыссын. Фæлварын хъæуы уæнгон, дзырдуатон диктантæй уæлдай ма хуымæтæг хъуыдыйæдтæй арæст диктантæ фыссын дæр.

Кæсыны æрмæджы фæрцы сывæллæттæ хъуамæ базонæй æмбаргæ ныхас кæнын, сыгъдæг дзурой мыртæ æмæ сæ кæсой раст хъæлæсыуагæй. Ома арæхсой хъæлæс кæм хъæуы, уым фæбæрзонддæр кæнæ фæныллæгдæр кæнын.

Цæмæй, ныхасгæнгæйæ, скъоладзаутæ сæ хъуыдытæ кæрæдзиуыл бæттын зоной, аив дзурынмæ арæхсой, уый тыххæй сæ ахуыр кæнын хъæуы аргъæуттæ кæнæ цыбыр радзырдтæ хи ныхæстæй дзурын, ахуыргæнæджы æххуысæй чысыл æмдзæвгæтæ наизуст дзурын, нывмæ гæсгæ цыбыр радзырдтæ хъуыды кæнын.

Сабиты арæх хоньн хъæуы экскурситы æмæ сæ ахуыр кæнын сæ алыварс æрдзмæ цæст дарын æмæ йыл дзурын.

Мыртæ раст дзурыныл куыст

Скъоладзауты ахуыр кæнын мыртæ раст æмæ сыгъдæг дзурын, кæрæдзийæ сæ иртасын:

- мыртæ [а], [æ] æмæ [ы];
- æмхъæлæсонтæ хъ, къ, тъ, цъ, чъ, гъ, дж, дз;
- дæргъæтин æмхъæлæсонтæ: тт, сс, мм, лл, рр, нн;
- æмхъæлæсонтæ с – з, с – ш, з – ж, ж – ш, ч – дж, дз – з.

Скъоладзауты фонематикон хъусынадыл кусын: дзырды райдианæй, астæу æмæ кæронæй мыр рахицæн кæнын зоньн.

Хъуамæ базонæй орфоэпийы домæнтæ æмæ йе ’ гъдæуттæм гæсгæ дзурын.

Ирон æвзаг æмæ кæсын (24)

Хъуыдыйад, дзырд, мыр, дамгъæ. Хъæлæсон æмæ æмхъæлæсон мыртæ. Дзырдтæ иу рæнхъæй иннæмæ хæссын. Цавд. Дзырдты мидæг цавдон æмæ æнæцавдон уæнгтæ. Стыр дамгъæ адæймæгты нæмтты, фыды нæмтты, мыггæгты. Стыр дамгъæ фосыл æвард нæмтты. Стыр дамгъæ бæстæты, горæтты, хъæуты, кæмтты, дæтты æмæ уынгты сæрмагонд нæмтты.

Аивадон тексттæ кæсынæн

Чеджемты Геор. «Къоста».

Хетагкаты Къоста. «Цъиу æмæ сывæллæттæ».

Чеджемты Геор. «Гыццыл аланты зарæг».

Кочысаты Мухарбег. «Уалдзæг».

Аргъау. «Мæлдзыг æмæ бæлон».

Цæгæраты Гиго. «Ичыи».

Аргъау. «Арс, рувас æмæ бирæгъ».

Цæрукъаты Таймураз. «Рахимæт».

Константин Ушинский. «Алчи йæ куысты уæлхъус».

Чеджемты Геор. «Къæбыла».

Аргъау. «Мыстытæ æмæ гæды».

Константин Ушинский. «Хæдзарон фосы быцæу».

Ирон адæмон сфæлдыстад. «Сырдоны хæрæг».

Кæрæдзиимæ ныхасы хицæндзинæдтæ скъолайы, къласы, уынджы. Хи дарыны æгъдауттæ, лæвар исгæйæ æмæ дæтгæйæ æ. æнд.

Скъоладзаутæ 1-аг къласы фæудмæ базондзысты:

- мыртæ æмæ сæ хицæндзинæдтæ; дамгъæтæ;
- дамгъæтæ куыд фысгæ сты;
- стыр æмæ гыццыл дамгъæтæ;
- хъæлæсонтæ æмæ æмхъæлæсонтæ;
- зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ;
- цавд æвæрын;
- сидæн;
- схемæтæ кæнын (дзырд æмæ хъуыдыйадæн)
- æнæхъæн дзырдгай кæсын.

Скъоладзаутæ 1-аг къласы фæудмæ арæхсдзысты:

- ахуыргæнæг æмæ æмкъласонтимæ ныхас кæнынмæ, сæ фæрстытæн сын дзуæппытæ дæттынмæ;
- раст пайда кæнын сидæнæй;
- загъды нысаны хицæндзинæдтæ хъæлæсыуагæй æвдисынмæ;
- дзырды схемæ предметы номимæ æрæмных кæнынмæ;
- дзырдæн, хъуыдыйæдтæн схемæтæ кæнынмæ;
- дзырды мыртæ рахицæн кæнынмæ;
- хъæлæсонтæ æмæ æмхъæлæсонтæ кæрæдзийæ иртасынмæ;
- зылангонтæ æмæ æзылангонтæ иртасынмæ;
- дзырд уæнгтыл дих кæнынмæ;
- дзырдты цавд æвæрынмæ;
- чиныгæй æмæ фæйнагæй дзырдтæ æмæ хъуыдыйæдтæ раст рафыссынмæ;
- æнæхъæн дзырдтæ кæсынмæ;
- хъуыдыйæдтæ раст хъæлæсыуагæй кæсынмæ;
- 25-30 дзырды кæм уа, ахæм текст иу минутмæ æнæхъæн дзырдгай раст æмæ æмбаргæ каст кæнынмæ;
- дзырдтæ æмæ хъуыдыйæдтæ мыхуыргонд æмæ къухфыст текстæй рафыссынмæ;
- аргъæуттæ кæнæ цыбыр радзырдтæ хи ныхæстæй дзурынмæ;
- чысыл æмдзæвгæтæ наизуст ахуыр кæнынмæ;
- нывмæ гæсгæ чысыл радзырд хъуыды кæнынмæ;
- стыр æмæ гыццыл дамгъæтæй раст пайда кæнынмæ;

- хуымæтæг диктантæ æнæ рæдыдæй фыссынмæ;
- дзургæ ныхасы хицæндзинæдтæ иртасынмæ;
- хицæн хъуыдыйæдтæ æмæ текст кæрæдзиуыл барынмæ;
- цыбыр текстæн сæргонд хъуыды кæнынмæ;
- бæлвырд темæмæ гæсгæ хъуыдыйæдтæ хъуыды кæнынмæ;
- сюжетон нывтæм гæсгæ цыбыр радзырдтæ хъуыды кæнынмæ ;
- монологон æмæ диалогон ныхасы архайынмæ.

2-аг кълас

(къуыри – 1,5 сах., æдæппæт – 51 сах.)

I. Æвзаг æмæ ныхасы тыххæй зонындзинæдтæ

1-аг къласы рацыд æрмæг зæрдыл æрлæууын кæнын (2 сах.)

Ныхас хъуыдыйæдтыл дих кæнын. Дзургæ æмæ фысгæ ныхас. Дзырд, хъуыдыйад. Текст. Дзырд æмæ уæнг. Мыртæ æмæ дамгъæтæ.

Мыртæ æмæ дамгъæтæ. Уæнг (14 сах.)

Хъæлæсон æмæ æмхъæлæсон мыртæ æмæ сæ дамгъæтæ.

Зылангон æмæ æзылангон мыртæ.

Дæргъвæтин æмхъæлæсонтæ, сæ растфыссынад.

Дамгъæтæ *гъ, къ, нь, тъ, хъ, цъ, чъ* дзырдты мидæг.

Уырыссаг æвзагæй æрбайсгæ дзырдты дамгъæтæ *э, ю, я, ж, ш, щ* раст кæсын æмæ фыссын.

Дызæрдыггаг æмхъæлæсонты растфыссынад.

Дзырдты мырон-дамгъон раиртаст схемæтæм гæсгæ æмæ æнæ уыдонæй.

Мырты ахадындзинад дзырдты нысаниуæг бамбарынаен.

Алфавит. Дамгъæтæ алфавитон уагыл зонын, раст сæ дзурын. Алфавиты нысаниуæг.

Уæнг. Дзырд уæнгтыл дих кæнын. Дзырдтæ иу рæнхъæй иннæмæ уæнггай хæссын. Æмхъæлæсонтæ **й** æмæ **у** цы дзырдты ис, уыдон иу рæнхъæй иннæмæ хæссын. Хъæлæсон **у** æмхъæлæсон **у**-йæ иртасын. Дзырдты астау цы дæргъвæтин æмхъæлæсонтæ ис, уыдон иу рæнхъæй иннæмæ хæссын.

Цавд. Дзырдты цавдон æмæ æнæцавдон уæнгтæ.

Дзырд (18 сах.)

Дзырды лексикон нысаниуæг (иумæйаг æмбарынад). Синонимтæ. Антонимтæ.

Номдар. Иумæйаг æмбарынад. Номдартæ сæ фæрстытæм гæсгæ иртасын.

Стыр дамгъæ адæймæгты, горæтты, хъæуты, дæтты, цæрæгойты нæмтты.

Сæ нысаниуæгмæ гæсгæ хæстæг æмæ ныхмæвæрд дзырдтæ – номдартæ.

Миногон. Иумæйаг æмбарынад, фæрстытæ. Æууæлæвдисæг дзырдты ахадындзинад æвзаджы. Сæ нысаниуæгмæ гæсгæ хæстæг æмæ ныхмæвæрд миногонтæ.

Предметты нæмттæ æмæ сæ æууæлтæ æвдисæг дзырдты бастдзинад.

Мивдисæг. Иумæйаг æмбарынад, фæрстытæ. Архайдæвдисæг дзырдты ахадындзинад ныхасы. Сæ нысаниуæгмæ гæсгæ хæстæг æмæ ныхмæвæрд мивдисджытæ.

Хъуыдыйад (11 сах.)

Дыккаг къласы рацыд æрмæг зæрдыл æрлæууын кæнын (6 сах.)

Скьоладзаутæ 2-аг къласы фæудмæ базондзысты:

- æппæт дамгъæты нæмттæ;
- хъæлæсон æмæ æмхъæлæсон, зылангон æмæ æзылангон мыртæ;
- дамгъæтæ ё, э, ю, я, ж, ш, ц;
- уæнг; цавдон æмæ æнæцавдон уæнгтæ;
- дзырдты лексикон нысаниуæг;
- синонимтæ æмæ антонимтæ;
- номдар, миногон æмæ мивдисæджы æмбарынадтæ, сæ фæрстытæ;
- хъуыдыйады арæзт;
- хъуыдыйады сæйраг уæнгтæ – сæйрат, зæгъинаг;
- æрхæцæн нысæнтты хуызтæ хъуыдыйады кæрон;
- хъуыдыйад раст хъæлæсы уагæй дзурын, кæсын зонин;
- хъуыдыйады мидæг фæрстыты руаджы дзырдты 'хсæн бастдзинадтæ бæрæг кæнын.
- хъуыдыйæдтæй текст аразын.
- текст æмбарынад.

Скьоладзаутæ 2-аг къласы фæудмæ арæхсдзысты:

- дамгъæтæ алфавитон уагыл фыссын æмæ дзурынмæ;
- дамгъæтæ каллиграфион æгъдауæй раст фыссынмæ;
- дзырдтæ иу рæнхъæй иннæмæ уæнггай хæссынмæ;
- хъæлæсон у æмхъæлæсон у-йæ иртасынмæ;
- зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ кæрæдзийæ иртасынмæ;
- дамгъæтæ э, ю, я, ж, ш, ц раст кæсын æмæ фыссынмæ;
- сæрмагонд номдарты стыр дамгъæ фыссынмæ;
- дывæргонд æмхъæлæсонтимæ дзырдтæ раст фыссынмæ;
- мырон-дамгъон раиртæст кæнынмæ;
- дзырдты цавд æвæрынмæ;
- дзырдтæ сæ нысаниуджытæм гæсгæ хицæн кæнынмæ;
- номдартæ, миногонтæ, мивдисджытæ сæ фæрстытæм гæсгæ иртасынмæ;
- хъуыдыйады сæйраг æмæ фæрссаг уæнгтæ амонинмæ;
- хъуыдыйады кæрон стъæлф, фарсты æмæ хъæры нысæнттæ æвæрынмæ;
- хъуыдыйад раст хъæлæсы уагæй кæсынмæ;
- дзырдтæ æмæ цыбыр хъуыдыйæдтæ (3 – 5 дзырдæй) фыссынмæ;
- хицæн дзырдтæй хъуыдыйæдтæ аразынмæ;
- текст хъуыдыйæдтыл дих кæнынмæ;
- лæвæрд схемæтæм гæсгæ хъуыдыйæдтæ аразынмæ;
- предметтæй тематикон къордтæ аразынмæ (ахуыргæнæн дзауматæ, уæлæдарæс, бинонтæ æ. æнд.);
- нывмæ гæсгæ цыбыр хъуыдыйæдтæ аразынмæ;
- хуымæтæг цыбыр хъуыдыйæдтæ фæрссаг уæнгтæй даргъдæр кæнынмæ;
- текст темæ бæрæг кæнынмæ æмæ йын сæргонд хъуыды кæнынмæ;
- текст хъуыдыйæдтыл дих кæнынмæ;
- бæлвырд темæмæ гæсгæ радзырд хъуыды кæнынмæ;
- текст мидис хи ныхæстæй дзурынмæ;
- текст мидис фæрстытæм гæсгæ æвзарынмæ; хæйттыл æй дих кæнынмæ;
- текстæн сæргонд хъуыды кæнынмæ;
- текст хæйттæ кæрæдзи фæдыл раст равæрынмæ;
- текст хуыз иртасынмæ;
- хъуыдыйады мидæг дзырдты нысаниуджытæ бæрæг кæнынмæ;

- текстæн лексикон анализ кæнынмæ;
- текст аив æмæ раст кæсынмæ;
- текст хæйттыл дих кæнынмæ;
- текстæн сæргонд хъуыды кæнын кæнæ йæ æндæрæй баивынмæ;
- текстæ сæйраг хъуыды æмæ йæ аразæн хæйттæ бæрæг кæнынмæ;
- фæрстытæн текстæ дзуæппытæ агурынмæ;
- текстæн райдайæн æмæ кæрон хъуыды кæнынмæ.

3-аг кълас

(къуыри – 1,5 сах., æдæппæт – 51 сах.)

I. Æвзаг æмæ ныхасы тыххæй зонындзинæдтæ

2-аг къласы рацыд æрмæг зæрдыл æрлæууын кæнын (2сах.)

Текстæ æмбарынад. Текст хъуыдыйæдтыл дих кæнын. Алфавит. Дзырды мырон-дамгъон раиртæст. Предмет, миниуæг æмæ архайдæвдисæг дзырдтæ. Хъуыдыйад.

Мыртæ æмæ дамгъæтæ (5 сах.)

Зылангон æмæ æзылангон æмхæлæсонтæ. Æмкъай зылангон æмæ æзылангон æмхæлæсонтæ (*в – ф, г – к, дз – ц, гъ – х, з – с, дж – ч*) кæрæдзийæ иртасын. Æмхæлæсонтæ *г, к, (кк), къ-йы* ивынад *дж, ч, (чч), чъ-йæ* хæлæсон *ы-йы* разæй.

Дзырды хæйттæ æмæ дзырдарæст (9 сах.)

Дзырды арæст, йæ хæйттæ (æмбарынад). Кæрон. Уидаг (æмбарынад), æмуидагон дзырдтæ (раиртæст). Æмхæлæсонты кæрæдзийы ивынад.

Фæсæфтуан (раиртæст). Фæсæфтуантæ *-аг-, -æг, -он-, -дон-, -джын-, сæ* нысаниуджытæ, сæ ахадындынад. Уидаг æмæ фæсæфтуан. Разæфтуан (раиртæст). Разæфтуантæ *æнæ-, æм-, а-, ба-, ра-, æрба-, ны-, æр-, с-*. Дзырдты растфыссынад разæфтуантимæ. Дзырды бындур.

Лексикæ (2 сах.)

Дзырды лексикон нысаниуæг (иумæйаг æмбарынад). Бирæнысаниуæгон дзырдтæ. Синонимтæ. Антонимтæ.

Ныхасы хæйттæ (1 сах.)

Номдар, миногон, мивдисæг.

Номдар (5 сах.)

Номдар куыд ныхасы хай; йæ иумæйаг нысаниуæг, йæ фæрстытæ, йæ ахадындынад хъуыдыйады. Сæрмагонд æмæ иумæйаг номдартæ. Стыр дамгъæ сæрмагонд номдарты. Номдарты ивынад нымæцтæм гæсгæ. Номдарты кæрæтты ивынад æндæр дзырдтимæ бастæй.

Миногон (5 сах.)

Миногон куыд ныхасы хай: йæ иумæйаг нысаниуæг, йæ фæрстытæ.
Миногонтæ се 'ууæлтæм гæсгæ къордтæ кæнын.
Сæ хъуыдымæ гæсгæ хæстæг æмæ ныхмæвæрд миногонтæ.

Мивдисæг (8 сах.)

Мивдисæг куыд ныхасы хай; йæ иумæйаг нысаниуæг, йæ фæрстытæ, йæ ахадындынад нæ ныхасы, йæ роль хъуыдыйады. Мивдисæджы ивынад нымæцтæм, афонтæм гæсгæ. Мивдисæджы æбæлвырд формæ фæсæфтуан-**ын**-имæ. Сæ хъуыдымæ гæсгæ хæстæг æмæ ныхмæвæрд мивдисджытæ. Мивдисджытæ комкоммæ æмæ ахæсгæ нысаниуджыты.

Хъуыдыйад (10 сах.)

Хъуыдыйады тыххæй æмбарынад уæрæхдæр, бæлвырддæр кæнын. Хъуыдыйады хуызтæ загъды нысанмæ гæсгæ: таурæгъон, хъæрон, фарстон.. Хъуыдыйæдтæ раст хъæлæсы уагæй кæсын. Æрхæцæн нысæнттæ хъуыдыйады кæрон. Хъуыдыйады сæйраг уæнгтæ. Хъуыдыйады фæрссаг уæнгтæ (хицæн хуызтыл сæ нæ дих кæнгæйæ), сæ ахадындынад. Сæйрат æмæ загъинаджы къордтæ. Хуымæтæг цыбыр æмæ хуымæтæг даргъ хъуыдыйæдтæ. Хъуыдыйæдты мидæг дзырдты кæрæдзиуыл бастдынад. Хъуыдыйады дзырдты 'хсæн семантикон ахастытæ (синонимон, антонимон, тематикон). Тексты дзырдты кæрæдзиуыл бастдынад.

Æртыккаг къласы рацыд æрмæг зæрдыл æрлæууын кæнын (4 сах.)

Скъоладзаутæ 3-аг къласы фæудмæ базондысты:

- æмкъай зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ;
- æмхъæлæсонты кæрæдзийы ивынад;
- дзырды хæйттæ;
- дзырдты растфыссынад разæфтуантæ æмæ фæсæфтуантимæ;
- дзырды ахæсгæ нысаниуæг;
- синонимтæ æмæ антонимтæ;
- номдар, миногон, мивдисæг;
- хъуыдыйады сæйраг æмæ фæрссаг уæнгтæ;
- хуымæтæг цыбыр æмæ хуымæтæг даргъ хъуыдыйæдтæ, сæ интонацион арæзт;
- æрхæцæн нысæнтты хуызтæ хъуыдыйады кæрон;
- текст аразын;
- раст æмæ сыгъдæг фыссыны æгъдæуттæ.

Скъоладзаутæ 3-аг къласы фæудмæ арæхсдзысты:

- дзырдтæ мырон-дамгъон æвзæрст кæнынмæ;
- зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ раст фыссын æмæ дзурынмæ;
- дзырдтæ сæ арæзтмæ гæсгæ æвзарынмæ;
- разæфтуантæ æмæ фæсæфтуантæй дзырдтæ аразынмæ;
- дæргъвæтин æмхъæлæсонтæ раст дзурын æмæ фыссынмæ;
- æмуидагон дзырдтæ агурынмæ;
- ныхасы хæйттæ кæрæдзийæ иртасынмæ;
- хъуыдыйæдтæ загъды нысанмæ гæсгæ иртасынмæ æмæ сæ раст хъæлæсы уагæй кæсынмæ;
- предметты нæмттæ æмæ æууæлæвдисæг дзырдтæй дзырдбæстытæ аразынмæ;
- хъуыдыйады сæйраг æмæ фæрссаг уæнгтæ амоньмæ;

- хуымæтæг даргъ хъуыдыйæдтæ аразынмæ;
- хъуыдыйады мидæг дзырдты бастдзинадтæ бæрæг кæнынмæ;
- лæвард схематæм гæсгæ хъуыдыйæдтæ аразынмæ;
- дзырдтæ сæ нысаниуджытæм гæсгæ иртасынмæ, къордтæ сæ кæнынмæ;
- иумæйаг пыланмæ гæсгæ сочиненитæ æмæ изложенитæ фыссынмæ (60-70 дзырды онг);
- текст фыссынмæ, хæйттыл æй дих кæнынмæ;
- тексты темæ æмæ сæйраг хъуыды бæрæг кæнынмæ;
- тексты хъæугæ информаци агурын æмæ йын сæргонд хъуыды кæнынмæ;
- текст хæйттыл дих кæнын, йæ алы хайæн дæр сæргонд дæттынмæ;
- тексты мидис фæрстытæм гæсгæ æвзарынмæ;
- диалогон ныхасы архайын, цымыдисдзинад, разыдзинад кæнæ æнæразыдзинад æвдисынмæ;
- хъæугæ информаци райсыны тыххæй фæрстытæ дæттынмæ;
- искæимæ ныхас кæнгæйæ, хъусын зонын, хъуыды дарддæр хæццæ кæнын, фæбæлвырддæр æй кæнынмæ;
- ныхасы темæ ивын, алыхуызон фæрстытæй пайда кæнынмæ;
- арфæ кæнын, хатыр курынмæ;
- цауы, хабары тыххæй дзургæйæ, хи цæстæнгас æвдисынмæ;
- хъуыды хуыздæр загъыны тыххæй синонимтæй, антонимтæй, дзырдты ахæсгæ нысаниуджытæй пайда кæнынмæ;
- ахуыргæнаджы æххуысæй цыбыр уацхъуыдæн фарстон æмæ таурæгъон хъуыдыйæдтæй пылан аразынмæ;
- тексты хæйттæ кæрæдзийы фæдыл раст æвæрынмæ;
- чысыл текст хи ныхæстæй дзурынмæ;
- æрдзмæ цæстдарæнты, куысты, сабиты хъæзтыты тыххæй дзурынмæ;
- текстæн лексикон анализ кæнынмæ;
- текст аив æмæ раст кæсынмæ;
- тексты мидис хæйттыл дих кæнынмæ;
- текстæн сæргонд хъуыды кæнын кæнæ сæргонд ивынмæ;
- таурæгъон хъуыдыйæдтæй фарстон æмæ хъæрон хъуыдыйæдтæ аразынмæ;
- хуымæтæг цыбыр хъуыдыйæдтæй фæрссаг уæнгты фæрцы хуымæтæг даргъ хъуыдыйæдтæ аразынмæ;
- чысыл текст хи ныхæстæй фыссынмæ;
- мидисджын нывтæм гæсгæ дзырдтæ се ’ууæлтæм, архæйдтытæм гæсгæ къордтæ кæнын æмæ фыссынмæ;
- предметты нæмттæ æмæ сæ æууæлæвдисæг дзырдтæй дзырdbæстытæ аразынмæ;
- нывмæ гæсгæ цыбыр радзырд хъуыды кæнын æмæ фыссынмæ;
- æрдзмæ цæстдарæнты, куысты, сабиты хъæзтыты тыххæй хъуыдыйæдтæ æмæ чысыл радзырдтæ хъуыды кæнын æмæ фыссынмæ;

4-æм кълас

(къуыри – 1,5 сах., æдæппæт –51 сах.)

I. Æвзаг æмæ ныхасы тыххæй зонындзинадтæ

1–3-æм кълæсты рацыд æрмæг зæрдыл æрлæууын кæнын (4 сах.)

Зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ. Дæргъвæтин æмхъæлæсонтæ æмæ сæ растфыссынад. Цавд. Дзырды хæйттæ æмæ дзырдарæзт. Лексика. Ныхасы хæйттæ. Хъуыдыйад. Текст.

Вазыгджын дзырдтæ (3 сах.)

Иумæйаг æмбарынад вазыгджын дзырдты тыххæй. Вазыгджын дзырдты растфыссынад.

Ныхасы хæйттæ Номдар (9 сах.)

Номдарты ивынад хауæнтæм гæсгæ. Фæрстытæ æмæ кæрæттæм гæсгæ хауæнты хуызтæ бæрæг кæнын. Номдарты тасындзæг бирæон нымæцы. Номдарты бирæон нымæцы арæзты хицæндзинæдтæ: хъæлæсон **а** æмæ **о**-йы ивынад хъæлæсон **æ**-мæ; бирæон нымæцы фæсæфтуан **т**-йы дывæркæнынад; æмхъæлæсонты къордтæй цы дзырдтæ фæвæййынц, уыдоны **т**-йы разæй хъæлæсон **ы**-йы фæзынд.

Номдарты растфыссынад.

Миногон (2 сах.)

Миногон. Миногонтæ тасындзæг. Сæ хъуыдымæ гæсгæ хæстæг æмæ ныхмæвæрд миногонтæ.

Номивæг (3 сах.)

Цæсгомон номивджытæ. Цæсгомон номивджыты æххæст хуызы тасындзæг.

Мивдисæг (11 сах.)

Мивдисæджы ивынад цæсгæмттæм æмæ нымæцтæм гæсгæ нырыккон, ивгъуыд æмæ суинаг афонты (æргомон здæхæны). Мивдисæджы цæсгомон кæрæтты растфыссынад. Хайыгтæ *нæ* æмæ *нал*-ы растфыссынад мивдисæгимæ.

Фæрсдзырд (3 сах.)

Иумæйаг æмбарынад фæрсдзырдты тыххæй. Фæрсдзырдтæ иртасын ахæм фæрстытæм гæсгæ: *кæм?* *кæдæм?* *кæцæй?* *кæд?* *куыд?* Арæхдæр чи æмбæлы, уыцы фæрсдзырдты растфыссынад.

Хъуыдыйад (8сах.)

Дзырдты рæнхъæвæрд хъуыдыйады. Хъуыдыйады æмхуызон уæнгтæ. Хъуыдыйады æмхуызон уæнгтæ бæттæгтæ *æмæ*, *фæлæ*, *та*-имæ, стæй æнæ бæттæгтæй. Ранымады интонаци хъуыдыйады æмхуызон уæнгтимæ. Вазыгджын хъуыдыйæдтæ бæттæгтимæ *æмæ*, *фæлæ*, *та*. Къæдзыг вазыгджын хъуыдыйады.

Сидæн (2сах.)

Сидæн. Æрхæцæн нысæнттæ сидæнимæ.

Комкоммæ ныхас (2сах.)

Комкоммæ ныхасимæ зонгæ кæнын. Хъуыдыйæдтæ авторы дзырдты фæстæ æвæрд комкоммæ ныхасимæ. Хъæлæсы уаг хъуыдыйады комкоммæ ныхасимæ. Æрхæцæн нысæнттæ комкоммæ ныхасимæ (дыстьæлф, дыкъæдзыг).

Цыппæрам къласы рацъд æрмæг зæрдыл æрлæууын кæнын (4сах.)

Скъоладзаутæ 4-æм къласы фæудмæ базондысты:

- вазыгджын дзырдты тыххæй æмбарынад, сæ растфыссынад;
- ныхасы хæйтты тыххæй æмбарынад;
- номдарты тасындзæг иуон æмæ бирæон нымæцты, сæ растфыссынад;
- миногонты нысаниуæг, сæ тасындзæг;
- цæсгомон номивджытæ, сæ тасындзæг æмæ растфыссынад;
- мивдисджыты ивынад цæсгæмттæ, афонтæ æмæ нымæцтæм гæсгæ (æргомон здæхæны);
- фæрсдзырды иумæйаг æмбарынад;
- хъуыдыйады æмхуызон уæнгтæ бæттæгтæ *æмæ*, *фæлæ*, *та*-имæ;
- вазыгджын хъуыдыйæдтæ бæттæгтæ *æмæ*, *фæлæ*, *та*-имæ;
- сидæн; æрхæцæн нысæнттæ сидæнимæ;
- комкоммæ ныхас; æрхæцæн нысæнттæ комкоммæ ныхасы.

Скъоладзаутæ 4-æм къласы фæудмæ арæхсдзысты:

- орфографион æмæ каллиграфион æгъдауæй 70–80 дзырдæй арæзт текст раст фыссынмæ;
- вазыгджын дзырдтæн сæ аразæг хæйттæ бæрæг кæнынмæ;
- синонимтæ æмæ антонимтæй пайда кæнынмæ;
- номдартæ тасындзæг кæнынмæ;
- миногонты тасындзæджы хицæндзинæдтæ амонинмæ;
- цæсгомон номивджытæ тасындзæг кæнынмæ;
- цæсгомон номивджытæй ныхасы раст пайда кæнынмæ;
- мивдисджытæ ифтындзæг кæнынмæ;
- фæрсдзырдтæ фæрстытæм гæсгæ иртасынмæ;
- æмхуызон уæнгтимæ æнæ бæттæгтæй æмæ бæттæгтæ *æмæ*, *фæлæ*, *та*-имæ хъуыдыйæдтæ аразынмæ;
- бæттæгтæ *æмæ*, *фæлæ*, *та*-имæ вазыгджын хъуыдыйæдтæ аразынмæ;
- комкоммæ ныхас хъæлæсы уагæй хицæн кæнынмæ æмæ аразынмæ;
- исты цау кæнæ фæзынд чысыл радзырды хуызы ныффыссынмæ;
- сидæн хъæлæсы уагæй æмæ æрхæцæн нысæнттæй хицæн кæнынмæ;
- пъланмæ гæсгæ æмæ æнæ пъланæй сочиненитæ æмæ изложенитæ фыссынмæ;
- диалогон æмæ монологон ныхас аразынмæ;
- тексты сæйраг хъуыды бæрæг кæнын æмæ йæ хæйттыл дих кæнынмæ;
- текстæн сæргонд хъуыды кæнынмæ;
- радзырдтæ цæттæ райдайæн æмæ цæттæ кæронмæ гæсгæ фыссынмæ;
- текстæн лексикон анализ кæнынмæ;
- тексты сæйраг темæ бæрæг кæнын, хæйттыл æй дих кæнынмæ;
- тексты хæйттæ кæрæдзи фæдыл раст æварынмæ;
- тексты аивгæнæн мадзæлттæ бæрæг кæнынмæ;
- диалогон ныхасы архайынмæ;
- искæй хъуыды дарддæр хæццæ кæнын, æххæст кæнынмæ;
- хъæугæ информацимæ хъусын зонын, фæрстытæ дæттын, хъуыды дарддæр хæццæ кæнынмæ;
- цымыдисдзинад æвдисынмæ;
- арфæ кæнын, хатыр курынмæ;
- исты хабар, хи цæстæнгас æвдисгæйæ, хъусын кæнынмæ;
- хъуыды æмбарын кæнын, бæлвырд кæнынмæ;
- дзургæйæ, разыдзинад кæнæ æнæразыдзинад æвдисынмæ;

- тексты хэйттæ логикон æгъдауæй раст æвæрынмæ;
- текст аив æмæ раст кæсынмæ;
- текст хицæн хъуыдыйæдтыл дих кæнынмæ;
- текстæн райдайæн æмæ кæрон хъуыды кæнынмæ;
- лæвæрд схемæмæ гæсгæ хуымæтæг хъуыдыйæдты алы хуызтæ аразынмæ;
- чысыл тексты мидис хи ныхæстæй фыссынмæ;
- сюжетон нывмæ гæсгæ чысыл радзырд хъуыды кæнын æмæ фыссынмæ;

Урокты тематикон пъланты арæзт:

1. Æппæт грамматикон æрмæг дæр баст у бæлвырд, программæйы нысангонд ныхасы темæимæ: дзырдтæ, дзырдбæстытæ, хъуыдыйæдтæ, текстты мидис.

2. Бæрæггонд цæуы урочы ног темæ.

3.Лæвæрд цæуы, ног æрмæг бацамонынаен рацыд æрмæгæй цы сфæлхатт кæнын хъæуы, уый.

4. Лæвæрд цæуы, скъоладзаутæ алы урочы дæр цы хъуамæ базоной, бамбарой, уый: алы фæлтæрæны нысан дæр у, скъоладзаутæ ацы темæйæ бæлвырд зонындзинæдтæ цæмæй райсой, уый. Уыдоны æрфыст лæвæрд цæуы цыппæрæм хайы – скъоладзауты архайды хуызтæ.